

*О.Іваненко,
кандидат філософських наук*

УКРАЇНЦІ “ТРЕТЬОГО ВІКУ”: ЯК ВПЛИНУЛА ПЕНСІЙНА РЕФОРМА НА ЖИТТЯ

Сьогодні, на початку ХХІ сторіччя, в Україні спостерігається стала тенденція до зменшення кількості працездатного населення. Лише за часів незалежності країна втратила 5 млн громадян працездатного віку (за прогнозами, до середини другого тисячоліття їхня частка становитиме третину загальної кількості населення країни) [1], відбуваються зниження народжуваності й постаріння населення, поповнюються лави безробітних, відтак ефективність здійснення соціального захисту, гарантованого Конституцією, зведено до мінімуму, особливо в сільській місцевості, де проживає третина населення України (14 млн 226 тис. 489 осіб від загальної кількості населення 45 млн 573 тис. 607 осіб станом на 1 травня 2012 р.). За даними переписів, за останнє півстоліття сільське населення країни зменшилося ледь не вдвічі (1959 р. його кількість становила 54,3%, 1979 р. – 39,2%, 2001 р. – 32,8%, 2007 р. – 31,9%, а 2010 р. – 31,4% [2]).

Сьогодні Україна – це урбаністична країна з переважанням міського населення над сільським. 1926 р., наприклад, частка міського населення України становила 18,5%, а основна маса – 81,5% – були сільські мешканці. За даними Держкомстату, тільки за період 1939–1989 рр. рівень урбанізації в країні зріс майже удвічі. Найбільш урбанізованими є промислові регіони країни – Донецька область (91% міського населення), Луганська (87%), Дніпропетровська (83%), Харківська (80%), Запорізька (77%). Відповідно переважно сільськими є Закарпатська (63% сільського населення), Чернівецька (58%), Івано-Франківська (57%), Тернопільська (56%), Рівненська (52%) і Вінницька (51%) області (станом на 2010 р.).

Крім того, Україна – одна із “найстаріших” країн світу. За даними Інституту геронтології, п’ята частина дорослого населення країни (20,3%) – це люди “третього віку”, тобто ті, яким 60 років і більше. За цим показником Україна посідає 11-е місце у світі, і, за прогнозами, до середини сторіччя цей показник зросте до 38%. Характерною рисою є те, що постаріння зростає за рахунок високої смертності дорослого населення та зниження народжуваності [3]. У таких умовах проблема пенсійного забезпечення як одного з елементів і складових соціального захисту набуває неабиякої актуальності. Водночас ми дедалі більше спостерігаємо його недосконалість і неефективність, а також спроби керівництва країни так чи інакше його реформувати й удосконалити.

Історично в Україні склалася і діє солідарна система пенсійного забезпечення, коли непрацездатну частку населення фінансує молоде працездатне покоління громадян, яке, своєю чергою, досягши пенсійного віку, фінансуватиметься наступним поколінням. Такий принцип є дієвим в умовах перевищення кількості молоді над особами старшого віку. Однак в умовах постаріння нації, коли кожна працездатна особа має утримувати дедалі більше непрацездатних (за даними Мінпраці, сьогодні на 10 працюючих українців припадає 9 пенсіонерів), такий принцип себе не виправдовує і не є фінансово життєздатним. За прогнозами, за десяток років у країні настане пік демографічного навантаження, і на 10 осіб працездатного віку припадатиме вже 11 пенсіонерів. Серед сільського населення таке навантаження ще вище, аніж у містах, – 792 на 1000 осіб проти 592 на 1000 відповідно. Це є наслідком вікового дисбалансу – більшої частки населення молодше працездатного віку (312 проти 226 серед міського населення) та старше працездатного віку (480 і 366 відповідно). Крім того, загальна кількість населення України неухильно скорочується. Так, лише за останні 10 років, наприклад, чисельність населення України зменшилась на 5,1%.

На селі тривалість життя на 2,2 року менша, аніж у містах (66,8 проти 69,0). Це характерно практично для

всіх регіонів України, за винятком Закарпаття, де тривалість життя у селах на 0,9 року вища, аніж у містах, де сільське населення переважає над міським (63% проти 27%) і де найвищий у країні рівень народжуваності. Найнижча народжуваність характерна для областей Донбасу. Для сільської місцевості традиційно притаманна вища народжуваність порівняно із міськими поселеннями – 11,6 на 1000 жінок проти 10,8 (станом на 2008 р.). Водночас смертність серед сільського населення перевищує смертність серед міського.

Часопис *The Economist* склав рейтинг ста країн, які мають найбільший потенціал середньострокових перспектив, тобто країн, де найкраще народжувати дітей. Бралися різноманітні показники, як об'єктивні – наприклад, середній рівень прибутку, так і суб'єктивні – зокрема, ступінь задоволення власним життям. Ще чверть сторіччя тому лідером були США, проте останнім часом відбувся світовий перерозподіл, і список очолила Швейцарія. Друге місце посіла Австралія. Україна у цьому списку посіла третє місце... знизу, випередивши лише Кенію та Нігерію.

Щодо гендерного розподілу, то загалом середня тривалість життя чоловіків на 11 років менша, аніж жінок (64 та 75 відповідно). Ще більшим цей розрив є у сільських поселеннях (12 років) порівняно з міським (10,6 року). Найбільше перевищення (13,8 року) спостерігається у Чернігівській області, причому серед сільського населення воно становить 16 років). Найменший розрив у тривалості життя жінок і чоловіків у м. Києві (9 років) та у Чернівецькій області (9,6 року) [4]. Врахування цих особливостей вирівнювання пенсійного віку для жінок і для чоловіків стало основою пенсійної реформи 2011 р. На думку авторів стратегічної доповіді щодо пенсійної реформи [5], у майбутньому пенсійний вік для обох статей слід підвищити до 65 років, а в подальшій перспективі прив'язати до змін в очікуваній тривалості життя.

У чоловіків в Україні очікувана тривалість життя у пенсійному віці є доволі низькою (14 років) і значно мен-

шою, аніж у Великій Британії, Німеччині та Італії (18 років у 65-річному віці), Чехії та Словаччині (відповідно 17,4 та 15,9 року у віці 62 роки) (станом на 2010 р.) [6]. Коефіцієнт дожиття українських чоловіків до 65 років становить 52,6%, тоді як у країнах Західної Європи цей показник дорівнює 85%. Враховуючи це, пенсійний вік для українських чоловіків, на думку експертів, має збільшуватися лише тоді, коли буде досягнуто очевидних покращень в очікуваній тривалості життя у 60-річному віці, або, іншими словами, підвищення пенсійного віку для чоловіків не повинно бути доти, доки чоловіки та жінки не зрівняються за вищезгаданим показником у 60-річному віці.

Отже, доходимо висновку, що для соціально-економічного розвантаження працездатної частки населення насамперед і першою чергою треба підвищити якість і рівень життя громадян у країні, а лише потім трансформувати та реформувати пенсійну систему, яка на сьогодні залишається однією із найбільш витратних у країні, а сама проблема – найбільш обговорюваною.

За новим пенсійним законом 2011 р. встановлено єдиний вік виходу на пенсію для жінок і чоловіків у 60 років, при цьому для жінок цей перехід відбуватиметься поступово впродовж десяти років (по півроку за рік), а для тих жінок, які не набули право на пенсію, встановлено пенсійний вік у 63 роки із таким самим поступовим переходом впродовж десяти років. Крім того, збільшено трудовий стаж, потрібний для обчислення пенсій у повному обсязі (30 років для жінок і 35 для чоловіків), передбачено заходи щодо заохочення населення до продовження трудового періоду, забезпечення гендерної рівності у трудових і соціальних правах, змінено розміри і умови нарахування “спеціальних” пенсій тощо. Відтак передбачено подальше удосконалення пенсійної системи, запровадження професійних, накопичувальних, корпоративних схем для різних категорій робітників, зменшення нерівності між пенсіонерами тощо. Особливо цікавим, на наш погляд, є положен-

ня Закону стосовно другого етапу реформування пенсійної системи (другого рівня), тобто накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яке буде запроваджено *того року*, коли буде забезпечена *бездефіцитність бюджету* Пенсійного фонду України. Але коли це буде, не вказано.

На думку вчених-демографів, поступове збільшення пенсійного віку першою чергою для жінок дасть змогу зупинити зростання чисельності пенсіонерів та зменшити навантаження на платників податків до 2021 р. Сьогодні реалізовано норми Закону “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” стосовно підвищення пенсійного віку, завдяки чому має бути економія коштів на пенсійні витрати, а через збільшення кількості зайнятих – надходження до Пенсійного фонду. Статистика за 2012 р. нас переконує, що наче вже є відчутні результати. Завдяки підвищенню пенсійного віку для жінок кількість новопризначених пенсій за віком скоротилася. Якщо у 2011 р. їх число сягало майже 427 тис. (з яких понад 243 тис. – жінки), то 2012 р. – 332 415 (із яких майже 170 тис. – жінки) [7]. Крім того, правом дострокового виходу на пенсію у 55 років скористалася незначна кількість жінок – 7% загальної кількості усіх жінок, які вийшли на пенсію. Водночас 102 тис. жінок, які вийшли на пенсію у 2012 р. за нової межі пенсійного віку (тобто у 55,5 року), отримали підвищення до розміру пенсійної виплати як компенсацію за більш пізній вихід на пенсію.

За новим законом, до 2015 р. можливий достроковий вихід на пенсію жінкам 55 років за наявності страхового стажу не менше 30 років та за умови звільнення з роботи; при цьому розмір їх пенсії зменшується на 0,5% за кожний місяць дострокового виходу на пенсію. Водночас за кожні шість місяців більш пізнього віку виходу на пенсію жінкам, які народилися у період до кінця 1961 р., встановлюється підвищення до пенсії (2,5% основного розміру пенсії), починаючи з 55 років і до досягнення ними 60-річ-

ного віку. Наприклад, жінки, які у 2012 р. вийшли на пенсію у 55,5 року, отримають надбавку в розмірі 2,5% основного розміру їх пенсії; у жінок, які вийдуть на пенсію у 2013 р. у 56 років, розмір надбавки становитиме 5% тощо. Загалом практика засвідчує, що поступове підвищення пенсійного віку для жінок дає змогу зупинити зростання загальної чисельності пенсіонерів та навантаження на платників внесків на період до 2021 р., коли у працездатний вік вступатимуть малочисленні покоління народжених у кризові 1990-ті [7].

На початку 90-х років аналітики Світового банку пропонували порівняно безболісний варіант подолання цього соціального тягаря на працездатне населення, до якого уряд своєчасно не побажав прислухатися, втративши тим самим час і втіливши те негативне, про що попереджали західні спеціалісти.

На їхню думку, на початку 90-х років пенсійна система України хибувала на ті самі недоліки, що й тепер. Передусім експерти вказували, що в країні пенсії починають виплачувати не тоді, коли літні люди облишають працювати, а автоматично, із настанням пенсійного віку. Виходило, що майже чверть із 11 млн пенсіонерів за віком продовжували працювати й отримувати і пенсію, і заробітну плату. Чверть непрацездатних пенсіонерів також могли влаштуватися на роботу, оскільки пенсія їм призначалася довічно, і багато з тих, кого було визнано непрацездатним на момент призначення пенсії, одужували й поверталися до роботи. Тому, на думку аналітиків, скорочення деяких видів виплат окремим категоріям пенсіонерів (наприклад, шахтарям, котрі мали можливість одержувати пенсії після 20 (чоловіки) чи 25 років (жінки) трудового стажу, тобто до настання пенсійного віку) не призвело б до суттєвого зниження їхнього життєвого рівня.

Аналітики Світового банку також рекомендували ще такий варіант скорочення пенсійних витрат, як скасування допомоги тим, кому вона не була вкрай необхідна, хто був у змозі обійтися без субсидій. Кілька заходів, ужи-

тих у комплексі, на їхню думку, привели б до істотного скорочення витрат, не чіпаючи найуразливіші верстви населення. Серед цих заходів, зокрема, пропонувалося: а) підняти вік виходу на пенсію чоловікам до 65 років і жінкам до 62. Очікувана тривалість життя чоловіків, які досягли 60 років, за прогнозами 1994 р., становила 72,4 року, а жінок, які досягли цього ж віку, – 79,5 року. Тож більш ранній вихід жінок на пенсію був нічим не виправданий. Пенсійний вік можна було б поступово підвищувати на один рік щороку впродовж наступних двох–п’яти років для чоловіків і на один рік щороку протягом наступних семи–десяти років для жінок. За прогнозами, до 2000 р. сума виплат пенсій скоротилася б на 20%, порівняно із 3,8% ВВП, який мав би бути, якщо не вдаватися до цих заходів [7, с. 17]; б) скоротити виплати на 25% пенсіонерам за віком та непрацездатністю, які продовжують працювати, заощадивши тим самим до 19% загальних витрат на пенсії; в) скасувати можливість дострокового виходу на пенсію, що заощадило б до 5% загальних витрат тощо.

Загалом Світовий банк пропонував Українському Уряду декілька варіантів для зменшення пенсійних витрат і надійного захисту найуразливіших верств населення, зокрема за рахунок скорочення пільг та допомог серед працюючої частки населення, субсидій на продукти харчування та комунальні послуги, оскільки допомога для всього населення у 1992 р. становила чверть усіх витрат на соціальне забезпечення в країні, з яких: 41% – грошова допомога родинам із дітьми, 27% – відпустки за хворобою та тимчасовою непрацездатністю, 11% – допомога непрацездатним, 8% – пільги на відпочинок, 6% – на догляд за дитиною, 7% – інші пільги. 42,5% пільг виплачував Фонд соціального страхування, 40% – державні та місцеві ресурси, 17,5% – Пенсійний фонд [7, с. 110].

Проте, попри все, експерти Світового банку самі ж визнавали, що “підвищення пенсійного віку, зокрема, не дасть негайної економії, оскільки його доведеться розтягти на кілька років. Можливо, неправильно було б також

скасувати деякі виплати тим, хто продовжує працювати, або тим, хто пішов на пенсію достроково. Уряд України повинний розглянути ці варіанти, але *навряд чи* (виділено нами. – *О.І.*) він негайно підніме пенсійний вік”. Уряд України саме так і вчинив – розглядав (чи не розглядав) запропоновані заходи і варіанти майже 20 років, не наважуючись на радикальні зміни. Щоразу, коли було потрібно приймати непопулярне рішення, знаходилась низка аргументів, чому цього не варто робити. І нікого з політиків не турбувало, що це зволікання лише породжувало додаткові проблеми у пенсійній системі. До того ж, в Україні на політичній арені за всі ці роки було надто мало осіб, здатних піднятися від рівня політичних демагогів, які думають лише про вибори та наповнення власних кишень і поліпшення власного добробуту, до рівня державних діячів, які дбають про майбутнє держави. Замість чесної і відкритої розмови з людьми про особливості пенсійної реформи політики демонстрували власний непрофесіоналізм і пустослів’я. Відтак, не дивно, що пенсійна реформа звелася лише до підвищення пенсійного віку та скасування деяких пільг для певних категорій працівників.

Якби ж уряд реформував пенсійну систему завчасно, хоча б у середині 90-х років минулого століття або на початку нинішнього, сьогодні вже ніхто б не згадував про це непопулярне рішення і про важкий перехідний період, а саму систему було б змінено і українці “третього віку”, можливо, поліпшили б свій життєвий рівень.

За даними щорічного моніторингу, 2013 р. 75% населення України побоюється невиплати зарплат, пенсій тощо. У попередні роки таких було менше: 2012 р. – 66%, 2011 р. – 62%, а 2008 р. – 52%. Але ще більше пересічних українців лякає зростання цін. Так, 2011 р. цього боялися 72%, тоді як цього року їхня кількість зросла до 80%. Серед непрацюючих пенсіонерів 2013 р. частка таких сягнула 81% та 85% відповідно, натомість 2012 р. їх було 67% та 83%. Переважну більшість таких, як і раніше,

становить селянство (34% проти 33% мешканців великих міст, 27% невеликих містечок і 6% киян, згідно із даними 2013 р.).

Так чи стало краще жити громадянам “третього віку” за умов нової пенсійної реформи?

Література

1. Дані з бази даних Демоскопу Weekly за показником “Основні демографічні показники по всіх країнах світу у 2013 році” [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/pril.php>

2. Населення України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Населення_України

3. “Напрями удосконалення сфери охорони здоров’я в умовах постаріння населення України”. Аналітична записка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/starinnya-ce44a.pdf>

4. Населення України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Населення_України

5. Стратегічна доповідь щодо пенсійної реформи в Україні Європейського центру політики та досліджень у галузі соціального забезпечення, 2012 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua>

6. Дані з бази даних Євростату за показником “Очікувана тривалість життя за віком і статтю” [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database // Life expectancy by age and sex \(demo_mlexрес\)](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database//Life%20expectancy%20by%20age%20and%20sex%20(demo_mlexрес))

7. *Ткаченко Л.* Реформа в дії: підсумки першого року та перспективи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/reforma-v-diyi-pidsumki-pershogo-roku-ta-perspekti/>

КОРУПЦІЯ І ХАБАР В УКРАЇНІ

Корупція як соціальна інституція являє собою сформовану усталену систему неформальних правил, що регулюють відносини між носіями владного ресурсу та бізнесом (чи населенням).

Зазвичай поняття корупції, що виникло для відзначення використання чиновником свого стану з метою особистого збагачення, задає відповідну проблематику цього явища, суть якої – недоотримання державною казною грошових коштів, що осідають у кишенях чиновників, неефективність державного регулювання, викривлення на практиці сенсу розроблених законів. Тобто корупція як проблема для держави достатньо явна – це проблема ефективного використання державних ресурсів і наповнення державного бюджету.

При розгляді конкретних випадків корупційних взаємодій виявляється, що за одним і тим же терміном (корупція) можуть критися різні феномени, для яких факт використання чиновником свого службового становища для одержання вигоди – єдиний момент, що їх формально об'єднує.

Відмінності між різними “корупціями” стають чіткішими, якщо під час розгляду “корупційних угод” враховується контекст взаємодії, перспективи його учасників і кінцеві цілі, що ставлять перед собою ці сторони. Так, хабар за придбання ділянки землі в елітному (або навіть забороненому для продажу) місці й хабар за “прискорення” оформлення землевідведення на викуплену фірмою будівлю можуть виявитися явищами різної природи, хоча ці ситуації можна схарактеризувати як корупцію з перспективи державно орієнтованого підходу [1]. В обох випадках має місце використання чиновниками владного ресурсу з метою особистої вигоди. Вочевидь тут використовується недосконалість формальних регуляторів або відбувається